

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌԻ ՎԻՃԱԿԸ ՊԱՐՍԿԱ-ԹՅՈՒՐԲԱԿԱՆ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱԿ, ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՀԱՅՍՏԱՆԻ՝ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻՆ ՄԻԱՑՄԱՆ ՆԱԽՕՐՅԱԿԻՆ

(1823 թվականի վավերագիր¹)

Ողորմած Տե՛ր,

Մի կողմ թողնելով [պարսից խաների կողմից] վանքի միաբանությունը և կաթողիկոսին պատճառած մշտական վիրավորանքներն ու կողոպուտները, անհրաժեշտ եմ գտնում հիշատակել այստեղ միայն մի քանի աչքի ընկնող փաստեր:

1811 թվականին արեգակնափայլ թագաժառանգ Աբբաս Միրզան... հարգելով կաթողիկոսի խնդիրը, իր բարձր հրամանով, վերադարձրեց էջմիածնի Մայր Աթոռին Աշտարակ գյուղը, որը գրավված է եղել Մուհամեդ խանի հոր՝ Հուսեին Ալի խանի կողմից: Սակայն Հուսեին Ղուլի սարդար խանը գյուղը հանձնելու համար պահանջեց 10.000 ուսրլի, բայց տրվահետև մենք չենք կարողանում վճարել նրան այդ գումարը, ուստի և նա չի հանձնում հնուց մեզ պատկանող գյուղը: Այժմ, 13 տարի է. ինչ էջմիածնի Մայր Աթոռը իր ձեռքում ունի այդ շնորհագիրը, իսկ սարդարն է օգտվում այդ գյուղի եկամուտներից:

Նմանապես Նդվարդ վոչված գյուղի՝ վեցից չորս և կես մասը պատկանում է վանքին, իսկ մնացածը մասնավոր աճառն, բայց 1812 թվականից սկսած ամբողջապես օգտագործում է ինքը սարդարը, առանց վանքի մասնակցության: Նույն թվականին խանը,

ինչ որ պատրվակով կանչել տալով իր արքունիքը վանքի միաբաններից տիրացու Ահարոնին, հրամայում է բռնի թլփատել նրան:

1816 թվականին խանը վերացրեց թագաժառանգ Աբբաս Միրզայի շնորհած բոլոր արտոնությունները և վանքի գյուղացիների վրա դրեց 4.000 ուսրլու հարկ և 400 ուսրլի՝ տեղափոխության համար:

1817 թվականին երբ նրան բողոք ներկայացվեց վանքապատկան հողերի վրա գրանցվող մուղանցիների հարկը չվճարելու մասին, չբավարարեց մեր արդարացի պահանջը այնքան ժամանակ, մինչև շատացավ մեզանից 5.000 ուսրլի:

Սակայն, ամենից չարաքաստիկը այն է, որ 1819 թվականին վանք ուղարկելով սարդար Մուհամեդ խանին 12 հոգի սարվազներով, հրամայեց վեց անվանի արքեպիսկոպոսների և էջմիածնի ավանի աչքի ընկնող բնակիչներից մի քանիսին բանտարկել մի խուցում, քարով շարել դռները և այդպիսի զազանային ձևով զրկել նրանց կյանքից այն բանի համար, որ իբր թե նրանք չեն հնազանդվել կաթողիկոսին: Թեև կաթողիկոսը և նրա հետ ամբողջ հոգևորականությունը ամեն կերպ հավաստիացնում էին, որ նրանց կողմից այդպիսի մտադրություն անգամ չի եղել, բայց և այնպես հնարավոր չեղավ այդ դժբախտներին ալ կերպ աղատել, բայց միայն 10.000 ուսրլու պարտաժողովակով՝ վճարելու նրան մեկ ամսվա ընթացքում՝ իբրև վարձատրություն իր և իր սարվազների աշխատանքի:

Այնուհետև, նրանք կապկպեցին վանքի աչքի ընկնող մի քանի ծխականների ձեռքերն ու ոտքերը այն բանի համար, որ համարձակվել են իրենց արտադրած բամբա-

1. Ներկա վավերագիրը, որ սևագրություն է, չունի հեղինակի անունը, բայց բերված փաստերից կարելի է կռահել, որ այն գրել է Ներսես արքեպիսկոպոս Աշտարակեցին ռուսական բարձրաստիճան մի պաշտոնյայի, հավանական է գեներալ Նրմուլյան: Վավերագրի տեքստը սուսերեն է: մենք թարգմանել ենք հայերեն և տալիս ենք կրճատումներով:—ԽՄՐ.,

կեղեցի կտորը վաճառելու: Մեծելով, նրանցից բռնազանձեցին 2.000 ռուբլի տուգանք, որից հետո միայն հազիվ հազ ազատվեցին տանջանքներից:

Բայց ամենից անտանելին այն է, որ 1821 թվականին, նավթուղի կամ նոր տարվա օրը կաթողիկոսը ներկայացավ սարգարին, ըստ պատշաճավորության զարդարված՝ Նորին Վեհափառության Ռուսաստանի կայսեր շնորհած շքանշաններով: Այս շքանշանների ստացման մասին սարգարը տեղեկացրել էր պարսից թագաժառանգին և վերջինս շնորհավորագիր էր ուղարկել թագավորի ողորմածության համար, որի մեջ Ռուսաստանի ամենաողորմած թագավորին անվանում էր հայր և թույլ էր տալիս կաթողիկոսին կրեւու այդ շքանշանները: Բայց սարգարը այդ հրամանից մի քանի տարի անցնելուց հետո ստորհանդակ է ուղարկում, ասելով, որ եթե կաթողիկոսը մյուս անգամ իրեն՝ սարգարին ներկայանա այդ շքանշաններով, ապա կաթողիկոսը այդ շքանշանների ժապավեններով կախաղան կբարձրացվի:

Այդպիսի վերաբերմունքից հետո, կաթողիկոսը հոգեպես խորը վիրավորված՝ կորցնելով իր բոլոր հույսերը՝ առաջիկայում Մայր Աթոռի և հոգևորականության բարձր վիճակի մասին, թեև իր կյանքը կարող էր վտանգի տակ չգտնվել, այնուամենայնիվ Նորին Վեհափառությունը նպատակահարմար է համարում անմիջապես հեռանալ բռնություններից և վերավորանքներից:

1822 թվականին, երբ արդի կաթողիկոսը գտնվում էր Շուշի բերդում, որ Ղարաբաղում է, էջմիածնում վախճանվեցին երկու անվանի եպիսկոպոսներ: Նրանց խուցերի դռները, թաղումից հետո, ըստ վանքում գոյություն ունեցող կարգի, կնքվեցին Մայր Աթոռի կառավարչի կողմից, որպեսզի նշանակված օրը, հավաքելով բոլոր միաբաններին, կազմեն եղած գույքի մանրամասն ցուցակը և այդ ժառանգությունը միացնեն վանքի դուլքին:

Սարգարը տեղեկանալով արքեպիսկոպոսների մահվան և նրանց խցերի դռների կնքման մասին, անմիջապես ուղարկեց Ջաֆար խանին՝ իր վայրագությունների սովորական կատարողին, որը կնքելով խցերի դռներն իր կնիքով, առաջարկեց վանքի կառավարչին կամ վճարել 150.000 ռուբլի այդ գույքի դիմաց, և կամ՝ ձեռք չտալ հիշյալ խցերի դռներին: Ապա, մի քանի օրից հետո, Ջաֆար խանը նորից եկավ իր բազմաթիվ ծառաներով և, բաց անելով խցերի երկու դռները, հավաքեց արծաթի ու ոսկի երկու փոքրիկ սնդուկների մեջ, իսկ թանկարժեք քարերը, ժամացույցներն և այլ լավագույն իրերը մի ուրիշ սնդուկի մեջ, մնա-

ցածից գաղտնի և բացահայտ ընտրելով լավագույնները, հրամայեց անարժեք իրերի համար կազմել պարսկերեն և հայերեն լեզուներով ցուցակ: Այնուհետև բաց թողնելով միաբաններին, ինքը երեք լեցուն սնդուկներով զնաց իր քնակարանը, որը նախապես ինքը, ըստ իր ցանկության, ընտրել էր: Հետո, գիշերով, կանչեց եպիսկոպոսներին, որ իբր թե նրանց ներկայությամբ է այժմ բաց անում սնդուկները, հարկադրեց նրանց կազմել ցուցակ, որը և հետևյալ օրը հանձնեց կառավարչին: Այնուհետև կանչելով իր մոտ հանգուցյալների մերձավոր վարդապետներից մեկին՝ Ստեփան անունով, անմարդկային չարաբանքներով տանջեց նրան՝ թե ինչու խուցերի մեջ քիչ իրեր են հայտնաբերվել: Նման տանջանքներով Ջաֆար խանը ցանկանում էր, որ տանջվածը ասի, որ իբր թե վանքի կառավարիչը իրեն մեծ քանակությամբ իրեր է հանձնել: Այնուհետև կարգադրեց շիկացած երկաթով այրել նրա մարմինը և, ստանալով դժբախտից գաղտնի խոստում՝ վճարելու 1.000 ռուբլի, նոր միայն ազատեց նրան այդ տանջանքներից:

Այդպիսի անօրինակ բռնությունները, որը վանքի կառուցման օրից ոչ մի ժամանակ չի տեսել Մայր Աթոռը, կատարում են Հուսեին խան սարգարը և նրան ամեն ինչում հլու հնադանդ Ջաֆար խանը, իհարկե, ոչ հօգուտ Աթոռի, ինչպես իրենք են ցանկանում պատկերացնել, այլ՝ հօգուտ իրենց: Եվ այս՝ երկու պատճառով. նախ, որ հանգուցյալներից մեկը հայտնի է եղել իր մեծ հարստությամբ, ինչպես այդ վկայում են հանգուցյալի ձեռքով գրված գրությունները և այլ տեղեկագրեր, որոնք այժմ գտնվում են ինձ մոտ: Այս առթիվ կան և շատ ականատես վկայություններ և ապա, գլխավորը, որ տեղեկանալով եպիսկոպոսների հարստության մասին, կարողանան որոշել իրենց որդրամուկության չափը: Նրանց կեղծ, հնարովի հոգատարությունը վանքի բարօրության մասին, հայտնի է թեկուզ նրանից, որ նշված եպիսկոպոսների գույքի հինգերորդ մասն անգամ չհասավ վանքի կառավարչությանը, որը վանքի համար մեծ օգնություն էր նրա տնտեսական սուղ պայմաններում:

Անցյալ օգոստոս ամսվա սկզբում Միրզա Ջաֆար սարգարի ծառան, որ մի հատիկն է հոգևորականներին ճնշելու գործում, եկավ էջմիածին՝ գտնելով այստեղ պատշաճ հյուրասիրություն: Բավական կոնծելուց հետո, Միրզա խանը հրամայեց իր մարդկանց մերկացնել զենքերը և ծեծել բոլորին: Ըստ որում, Միրզա Ջաֆարի ծառաները վիրավորեցին երկու եպիսկոպոսների, թրի հարվածով կտրեցին արեղաններից մեկի վեղարը, չարդեցին մյուսի թևը, երրորդին սկսեցին

ծեծել՝ հասցնելով կիսամեռ դրության, իսկ երբ ցանկացան նրան մորթել, սարդարի ծառաներից մեկը ազատեց նրան: Այնուհետև սպանեցին վանքի դարբասի պահակներից մեկին:

Բոլոր ճնշումներն ու բռնությունները բոլոր տեսակի միջոցներով լիակատար դարձնելու համար, Զաֆար խանը ավելացրեց և այն, որ էլմիածնի փոքր հյուրատան բակում գտնվող 13 խանութները ինքնիշխան կերպով ընդունեց իր սեփական գերատեսչության ներքո, և իր իշխանության տակ գտնվող գյուղացիներից հավաքելով չնչին գնով գինի, սկսեց վաճառել երկպատիվ և եռապատիվ գնով, որի հետևանքով ժողովրդի և միաբանների վնասը հասնում է մինչև 15.000 ոսկու:

Նման անգութ և չարագործ կառավարման հետևանքով, էլմիածնի վանքը վերջին հինգ տարվա, առանձնապես վերջին երկու և կես տարվա ընթացքում, պարտքի տակ ընկավ 336.845 ոսկու 90 կոպեկ գումար երևանյան արծաթ դրամով: Այդ ժամկետի ընթացքում վանքի պարտատերերին վճարված գումարը կազմում է 350.363 ոսկու 25 կոպեկ և այժմ դեռ մնում է 320.000 ոսկուց ավելի պարտք: Իսկ սարդարը, պաշտպանելով պարտատերերին, որոնք ստանում են վաշխառուական և շտեմնված չափի տոկոսներ, դեռ հանցավոր է համարում միաբաններին: Բայց պարսից թագաժառանգ՝ Նորին Մեծություն Աբբաս Միրզան, որի բարեհաճությունն ու ողորմածությունը ինչպես դեպի Եփրատ կաթողիկոսը, այնպես և ողջ հոգևորականությունը գերազանցում է նրա նախորդների ողորմածություններից, մինչև օրս էլ չգիտի վանքի կրած ճնշումների և կաթողիկոսին ու հոգևորականությանը պատճառած անտանելի վիրավորանքների մասին:

Բացի այդ, Զաֆար անունով մի վարդապետ անցյալ տարի գտնվելով Թեհրանում և արժանանալով Նորին Մեծության Ֆաթալի

Շահի տեսակցությանը, հայտնել է միայն վանքի տների մասին, ոչ մի խոսք չստեղծել մյուս վիրավորանքների և կողոպուտների մասին: Այս առթիվ պարսից թագավորը, ինչպես իր բարեհաճության Արարատյան Աթոռի նկատմամբ, իր որդուն՝ թագաժառանգին հրովարտակ է ուղարկել և առաջարկել միջոցներ ձեռք առնել՝ թույլ չտալ վանքը քայքայելու: Կաթողիկոսը Շուշի գտնվելու հետևանքով, Ֆաթալի շահը ուղարկել է այդ գրությունը կաթողիկոսին, որին Նորին Վեհափառությունը մինչև օրերս չի պատասխանել:

Կաթողիկոսական Աթոռի, իրեն՝ կաթողիկոսի, իմ բազմաթիվ հոգևոր միաբանակից եղբայրների և ամբողջ հայրենի ժողովրդի այդպիսի ծանր դրությունը, ավելացնելով դրան նաև իմ քաղաքացիական պարտքը, իմ վրա սուրբ պարտականություն են դրել, դիմել որոշ միջոցների՝ թեթևացնելու Արարատյան Մայր Աթոռի վիճակը, երևանի ներկա ղեկավարների՝ անսահման բռնությունների, մեծ մասամբ կողոպուտի միջոցով առաջացած պարտքերից, ինչպես և զանազան խաբեության միջոցով կատարվող ապօրինի պարտքերից, որոնք ավելանում են մուրհակների վերադիր տոկոսների անընդհատ աճով և այն պարտամուրհակներով, որոնք այժմ գտնվում են ինձ մոտ...:

Այս անսպասելի դեպքի կապակցությամբ, ես դիմում եմ երկրային կիսագնդի բարձր և զորեղ պաշտպանի՝ համախ Ռուսաստանի Ինքնակալի՝ ամենահուսալի և աստվածանման հովանավորությանը և հայտարարում եմ Ձերդ Գերազանցությանը Կաթողիկոսական Աթոռի երկարատև և ծայրահեղ քայքայման, կաթողիկոսին և հոգևորականությանը հասած դժբախտությունների մասին, որը և վերաբերում է ամբողջ ժողովրդին...:

Սեպտեմբեր, 1823 թ.

(Հայկական ՍՍՌ Պետական մատենադարան,
Արխիվային բաժին, Կաթողիկոսական գիվան,
քրդապաճակ № 45, վավերագիր № 223)

